

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Individual & Society

Aralık 2020

December 2020

Yıl 10, Sayı 2, ss.51-86.

Year 10, Issue 2, pp.51-86.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.808239>

Makale Türü: Derleme makalesi

Article Type: Review article

Geliş Tarihi: 09.10.2020

Submitted: 09.10.2020

Kabul Tarihi: 15.12.2020

Accepted: 15.12.2020

Atf Bilgisi / Reference Information

YAŞAR, B. (2020). Bağımsız Afganistan'ın Modernleşmesi Hususunda Türkiye'den Afganistan'a Gönderilen Uzmanlar, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 51-86.

BAĞIMSIZ AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞMESİ HUSUSUNDA TÜRKİYE'DEN AFGANİSTAN'A GÖNDERİLEN UZMANLAR¹

THE EXPERTS SENT TO AFGHANISTAN FROM TURKEY IN REGARD TO THE MODERNIZATION OF INDEPENDENT AFGHANISTAN

Bülent YAŞAR

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı,

ORCID: 0000-0002-8990-4991

Öz

Tarihi ve kültürel değerler noktasında ortak bağlara sahip olan Türkiye ve Afganistan arasındaki yakın ilişki, aradan geçen uzun yıllara rağmen sürekli güçlenmiştir. Rusya'nın sıcak denizlere inme, İngiltere'nin ise sömürgelerini koruma maksatlı stratejileri, Afganistan topraklarını nüfuz sahası hâline getirmişti. Afganistan, XIX. yüzyılın başlarından itibaren sürdürülen “büyük oyuna” karşı bağımsızlık mücadelesi verirken, Mustafa Kemal Paşa da aynı emperyalist güçlere karşı halkıyla beraber İstiklâl harbini gerçekleştirmekteydi.

Cemal Paşa'nın “Türkiye'nin savunması Afganistan'dan başlar” fikrinden hareketle, Afgan ordusunu düzenleyerek İngiltere'yi

- 1 Bu makale Prof. Dr. Orhan Yazıcı danışmanlığında Bülent Yaşar'ın hazırladığı “Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri ve Afganistan'a Yapılan Yardımlar” adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Hindistan'da meşgul edip İstiklâl Harbi'ne destek olma gayesi, Mustafa Kemal Paşa tarafından takdir edilmiştir. Bu nedenledir ki vatan işgal altındayken bile büyük fedakarlıklarla Afganistan'a her türlü yardım yapılmıştır. Amanullah Han (1919-1929) zamanında Afganistan'a yapılan askerî, eğitim ve sağlık alanındaki yardımlar, Nadir Şah (1929-1933) döneminde durağan bir hâl alırken, Zahir Şah'la (1933-1973) beraber zirveye ulaşmıştır. Bu çalışmamız, Afganistan'ın Sovyet Rusya ile yakınlaştığı 1955 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti tarafından Afganistan'a askerî, eğitim ve sağlık alanlarında gönderilen uzmanları ve yardımları konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Afganistan Modernleşmesi, Cemal Paşa, Eğitim Yardımı, Amanullah Han.

Abstract

The close relationship between these two ancient countries, which have common ties to the point of historical and cultural values, has always been strengthened despite the long years passed. Russia's strategies for landing in the hot seas and Britain's to protect its colonies made Afghanistan territory an area of influence. As from the early years of XIX. century, while Afghanistan was struggling for independence against the "big game", Mustafa Kemal Pasha was fighting the War of Independence together with his people against the same imperialist powers.

Cemal Pasha's purpose of organizing the Afghan army to engage the British in India thus supporting The War of Independence based on his idea "Turkey's defense starts from Afghanistan," was appreciated by Mustafa Kemal Pasha. For this reason, even when the homeland was under occupation, all kinds of support were provided to Afghanistan with great generocity. Military, education and healthcare support provided to Afghanistan in the time of Amanullah Han (1919-1929) became stable in the period of Nadir Shah (1929-1933), and reached the summit with Zahir Shah (1933-1973). Our study argues the experts and the supports on the areas of military, education and

healthcare sent by Republic of Turkey to Afghanistan until 1955 when Afghanistan affiliated with Soviet Russia.

Key Words: Mustafa Kemal Pasha, Modernization of Afghanistan, Cemal Pasha, Education Support, Amanullah Khan.

GİRİŞ

Orta Asya, Hindistan ve Ortadoğu'nun kesiştiği noktada yer alan Afganistan, Orta Asya'nın güneye ve Hindistan'a açılan yolları üzerinde yer almaktadır (Oğuz, 1999: 33). Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin Türkistanı, Keşmir ve Pakistan, güneyde Pakistan ve batıda İran ile komşudur (Fletcher, 1965:3; Runion, 2007: 2).

Asya'nın kalbi ve Horasan coğrafyasının başkenti konumunda olduğunu söyleyebileceğimiz Afganistan, gerek kuzeyden gerekse güney ve batıdan gelen istilacı kavimlerin gözünde aşılamayan dağları ve önemli geçitleriyle tarih boyunca stratejik bir ehemmiyet arz etmiştir. Bu önemi, kuzeyden gelenler için sıcak denizler, Hindistan ve İran'a; güney ve batıdan gelenler için ise Orta Asya'ya bir kapı olması sebebiyle her zaman korumuştur (Esmail, 2004: 19).²

Avrupa'da coğrafi keşifler ve sanayi inkılabıyla başlayan sömürcelik faaliyetlerinde hasımlarından geri kalmak istemeyen İngiltere, deniz aşırı ülkelere yönelerek XVI. yüzyılın sonlarına doğru kurdukları Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) vasıtasıyla Hindistan kıyılarında ticarete başlamıştır (Fraser-Tytler, 1967: 75; Braudel, 1989: 424). Böylece İngiltere'nin sömürgelerine ulaşmak isteyen ülkeler tarafından Afganistan coğrafyası, üzerinde birçok siyasi hamlenin yapıldığı bir merkez hâline gelmiştir.

Rusya'nın "*sıcak denizlere inme*" politikasının bir ayağı olan İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgelerini ele geçirme arzusu³, kendisini XVII. yüz-

2 Hindistan, yabancı istilalara ancak şimal-i garbi tarafından üç yolla açıktır: Kâbil, Kandahar ve Mekran yolları (Grenard, 1970: 162). Ayrıca Kuzey Hindistan'ı Afganistan dolayısıyla Maveraünnehir'e bağlayan Bolan, Gamel, Toçî, Kurram ve Hayber gibi başlıca geçitler bu bölgeye açılmaktadır (Durak, 2001:1 vd).

3 I. Petro, Türkistan'a ve Hindistan'a bilhassa önem veriyordu. O Rusya'nın Türkistan'daki nüfuzunu ticaret vasıtasıyla genişletebileceği kanaatindeydi. Ayrıca

yılın sonlarından itibaren karadan uzun ve meşaketsiz bir yürüyüşe itmişti (Kurat, 2014: 271; Hayit, 2004: 44; Yazıcı, 2001: 96 vd.). Bu ilerleyişte Fransa'nın 1807'de Rusya ile beraber İran'ı nüfuz sahası hâline getirerek buradan hareketle Hindistan sömürgelerini ele geçirme düşüncesi, İngiltere'nin savunma stratejisi ve karşı hamleleriyle engellenirken aynı zamanda bu hamleler, yeni bir nüfuz sahası olarak Afganistan kapılarının aralanmasına sebep olmuştur (Bayur, 1987: 237-238; Togan, 1981: 221). Çünkü Ruslar'ın İran'ı nüfuzları altına almaları oradan da Afganistan ve Hindistan'ı tehdit eder konuma gelmeleri, İngilizlerin savunma çizgisini İran'dan Afganistan'a çekmesine sebep olmuştu ki böylelikle Hindistan'a açılan önemli geçitlere sahip Afganistan, uzun yıllar sürecek olan “büyük oyunun” bir parçası hâline gelmişti.

Rusya ve İngiltere arasında yaklaşık bir asır süren “büyük oyunda” önemli bir yer teşkil eden Afganistan, milli birlik ve bütünlüklerini muhafaza ettikleri takdirde dönemin emperyalist güçlerine karşı konulabileceğini gösterir şekilde bir dizi savaş ve diplomatik manevra icrasıyla 6 Şubat 1922'de tam bağımsız bir ülke olarak kendi dış politikasını belirleme hakkına sahip olmuştur (Saray, 2002: 33 vd.; Yazıcı, 2011: 34 vd.).

Afganların Türklere karşı olan yakınlığı, Türkiye'nin çilesiyle kendi yazgıları arasında bağ kurdukları zamandan itibaren başlamıştı (Şimşir, 1999: 200).⁴ Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın emperyalist güçlere ve

Rusya, XVI. yüzyıldan beri Sibiryaya yolu ile Çin'e, Türkistan yolu ile Hindistan'a ve Kafkaslar yolu ile İran ve Türkiye'ye ulaşmak çabası içindeydi (Hayit, 2004: 44-45).

- 4 1877-1878 Türk-Rus Savaşından sonra Türkiye'nin batıyla savaşları Doğu'da yakından izlenmeye ve doğru olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. 1897 Türk-Yunan Savaşı da saldırgan Batı'nın Türkiye'ye saldırısı olarak yorumlanmış ve Teselya'daki Türk zaferi Afganistan'da ve Hint yarım kıtasında da alkışlanmıştı. 1908 Meşrutiyet hareketi, 1909'da 31 Mart olayı ve bir halife-padişahın devrilmesi, yerine yenisinin tahta çıkarılması da İslâm dünyasında Türkiye'ye karşı ilgiyi arttırdı. Yine 1911 yılında İtalya'nın Osmanlı eyaletini Libya'ya yaptığı bu saldırıda Doğu halkları Türklerin yanında olmuştur. Güney Afrika'nın Durban ve Johannesburg kentlerinden Doğu Bengal ve Afganistan'a kadar çeşitli yerlerden yaralı Türk askerleri, dul ve yetimleri için yardımlar toplanıp gönderilmiştir. Ertesi yıl Balkan Savaşı'nda da Hindistan'dan ve Afganistan'dan gelip Türk ordusuna katılanlar olmuştur (Şimşir, 2002: 16-17). Afganlıların Türkiye'ye karşı besledikleri dostluk duygularını Dünya Harbi sona ermeden 1918 yazında Türkistanlı bir gencin İstanbul basınında yer alan Afganistan izlenimleri açıkça göstermektedir: “... Kâbil'e hergün Hindistan yoluyla telgraflar

piyonlarına karşı verdiği milli mücadelenin bir benzerini Amanullah Han da anayurdu Afganistan'ın bağımsızlığı gayesiyle İngilizlere karşı sürdürmekteydi.⁵ Halkıyla beraber büyük inanç ve kararlılıkla Afganistan'ı bağımsızlığına kavuşturan Amanullah Han'ın, Rusya ve İngiltere'ye karşı, konumunu sağlamlaştırmak adına bir sonraki hamlesi ise Türkiye ve İran'ın önderliğiyle ülkesinde modernleşme sürecini başlatmak olmuştur (Yazıcı, 2010: 227).

Türkiye ve Afganistan'ın tarihsel kökleri, din ve kısmi olarak da dil birliktelikleri karşılıklı sempatiyi doğururken, eş zamanlı gerçekleştiğini söyleyebileceğimiz istiklâl mücadelesi ve ıslahat hazırlıkları bu iki ülkeyi birbirlerine daha fazla yakınlaştırmıştı. Bu hususlarda öncülüğü üstlenen Türkiye, kendi kendine yeterli, hasımlarına karşı mutlak bağımsız milli bir Afganistan Devleti'nin oluşturulmasına ve istikrarına destek gayesiyle askerî, sağlık ve eğitim alanlarında önemli mütehassıslarını milli mücadele sürecinden itibaren uzun yıllar Kâbil'e göndermiştir.

1. İkili İlişkilerin Seyri ve İlk Türk Yardımları

Çağdaş dünyayı örnek alarak milli bir devlet kurmayı öngören Amanullah Han, bu amaçla bir dizi modernleşme hareketine girişecek ve bu istikamette kendisine model olarak, mazlum milletlerin ve şarkın hamiliğini üstlenen Türkiye'yi alacaktı. Nitekim Amanullah Han,

savaş haberi getiriyordu. Hergün Halife, Türk, Cermen muzafferiteyi havadisi söyleniyor, Emir Habibullah Han Hazretlerinden ferman gelse hemen Müslümanlara cihat farz olur diye beklenip durulmaktaydı. Bir ara birçok devletin düşman tarafına katıldıkları söylendi. O sırada Sirâcü'l-ahbâr Türk-Cermen askerleri on iki padişahlığa karşı savaşıyor, daima muzafferiyet bizim taraftadır” diye bir makale yayımladı. Bunun üzerine bütün Kûhistan halkı artık cihat farz oldu diyerek kadınlara kızlara varıncaya kadar silahlандılar.” (Sarıhan, 2002: 20-21).

- 5 Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Afganistan Kralı Amanullah Han ve eşi onuruna 20.05.1928'te verdiği akşam ziyafetinde okumuş olduğu söylevde bu konuyu şöyle açıklar: “... Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve müşabehetleri vardır. Zatı hükümdarileri 1919'da kahraman Afgan milletinin başında olarak Asya'nın ortasında istiklâl için mücadeleye atılırken bizde aynı tarihte burada Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın pişi enzarında, istiklâl ve hürriyetimize vurulan darbelere göğüslerimiz siper ederek döğüşüyorduk...” (Şimşir, 1993: 32).

Mustafa Kemal Paşa'nın ülkesi adına yaptığı ıslahatları yakından takip ederek, bir benzerini kendi ülkesine tatbik etmeye çalışmıştır.

Bu süreçte Doğu halkları gözlerini Mustafa Kemal Paşa'ya çevirdikleri gibi kendisi de Batı ile savaşabilmek adına dikkatini doğuya çevirmişti. Mustafa Kemal Paşa, Orta Asya Türk Dünyası'nın güney ucunda yer alan Afganistan'ın, Türklerin dünyaya Doğu'dan açılan kapısı olduğunu iyi biliyor ve bu nedenle de bu İslâm ülkesine yakın ilgi gösteriyordu (Köçer, 2002: 180). Bu ilgisini şu sözleriyle açıkça göstermişti:

Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye, şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının icablarını değil, tarihin hakiki icablarını takip edecektir. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1997: 44).

Mustafa Kemal Paşa, “Türkiye'nin savunması Afganistan'dan başlar” düşüncesine paralel olarak Afganistan'ın, Türk milli mücadelesinde İngiltere'ye karşı kullanılacak bir cephe potansiyeli taşıyabileceği fikrine varmıştı.⁶ Çünkü Mustafa Kemal Paşa biliyordu ki Afganistan ve Hindistan üzerinde, ortak düşman İngiltere'ye karşı hilafeti elinde bulundurmuş olmaktan kaynaklanan büyük bir nüfuza sahipti. İşte bu üstünlüğünü kullanıp İngiltere'yi kendi sömürgelerinde meşgul ederek bu hasmın İstiklâl Savaşı'ndaki rahat hareketini engellemeye çalışacaktı.⁷ Bunun da tek yolu güçlü bir Afganistan'ın tesis edilmesiydi. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'ın hiçbir isteğine kayıtsız

6 Mustafa Kemal Paşa, 29 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresini açarken gerçekleştirdiği konuşmasında Afganistan'ın önemine dair bilgi vermiştir: “Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı savaşıyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır kabilelerinin de Afganistan'a katıldığını ve bu yüzden İngiliz askerlerinin içeriye çekilmek zorunda olduğunu gazeteleri itiraf ediyor” demiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1997: 3).

7 İngiliz istihbarat raporlarında Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta İran, Afganistan, Hidistan gibi Müslüman ülkelerin delegeleri ile Pan-İslâmcı bir konferans düzenleyeceği iddia edilmektedir (Sonyel, 1995: 58 vd).

kalmamış, istiklâl mücadelesi sürerken dahi Afganistan ordusunu düzenlemek için istenen subay talebine onay vermişti.

Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın tatbiki noktasında hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 18 Ağustos 1920 günü Abdurahman Samadani Bey'i⁸ Türkiye'nin Afganistan temsilciliğine atarken kendisiyle beraber Amanullah Han'a gönderdiği özel mektupta, İngiltere'yi Müslüman dünyasının büyük düşmanı ilan ederek ortak milli duygulara hitap etmekte ve İngiltere'ye karşı ortak mücadelenin gerekliliğine vurgu yapmaktaydı.⁹

Amanullah Han ise I. Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen ve sonrasında kurtularak Afganistan'a geçmiş olan Ziya Bey, Rifat Bey ve Hüseyin Cahit Efendi adında üç Türk subayının¹⁰ Türkiye'ye dönüşlerini fırsat bilerek onlar eliyle Mustafa Kemal Paşa'ya 1920 sonları veya 1921 başlarında gönderildiği bilinen ilk mektupta, Afgan ordusunu düzenlemek üzere bir Türk askerî heyetinin Afganistan'a gönderilmesini Mustafa Kemal Paşa'dan rica ederken, "*Zira ızdırab-ı İslâm'a fedakârlıktan başka çare yoktur*" diyerek konunun önemini vurgulamıştı (Şimşir, 2002: 68 vd.).

Bu mektuplaşmalardan da anlaşılacağı üzere ortak tarihsel köklere sahip bu iki müslüman devlet, aynı hasma karşı adeta kenetlenerek başarı odaklı her stratejide birbirlerine ihtiyaçları olduğunun farkına varmışlardı.¹¹

8 Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Şark cephesi kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya çekilen 25.08.1920 tarihli ve 183/63 sayılı şifre telgrafta Kâbil mümessilliğine atanan Abdurahman Bey hakkında şu bilgiler verilmektedir: "... Anası Afganlı olup beş seneden beri Türkiye ordusu zabitanı meyanında bulunan Abdurahman Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Emir-i Afgan nezdine Mümessil tayin edilmiş ve mumaileyh bundan beş gün mukaddem Erzurum ve Nahcivan'a uğramak üzere Moskova tarikile Afganistan'a azimet eylemiştir." (Şimşir, 1993: 5).

9 Gönderilen mektubun tam metni için bkz., (Şimşir, 2002: 41-42).

10 Cihan Harbi sırasında esir düştikleri Rusya'dan Afganistan'a geçen ve hizmetleri süresince oradan tahsisat alan subaylara ayrıca tahsisat verilmeyeceği karara bağlanmıştır (DABCA, 30.18.1.1, 49/5).

11 Mahmut Tarzi, Türklerin Afganlılara verdiği değeri güzel bir şekilde özetler: "... Daha önce söylediğim gibi Türklerin bize karşı samimi yaklaşımlarıyla İngilizlerin

Aslında Afganistan'a ilk Türk uzmanların gelmesi Mahmud Tarzî'nin¹² Habibullah Han'a (1901-1919) bilim ve fen sahalarında Türklerden istifade edilmesi gerektiği düşüncesini paylaşmasıyla başlamıştır. Böylece Mahmud Tarzî, Türkiye'de bulunan ya da Osmanlı Devleti siyasetine muhalif olarak yabancı ülkelerde mülteci durumunda yaşayan birçok uzmana mektup yollayıp onları Afganistan modernleşmesine hizmet maksadıyla davet etmiştir.¹³ Bu davetler sonucunda 1907'nin sonlarında, içlerinde valilik yapan Hüseyin Hüsnü Bey gibi isimlerin de yer aldığı bir grup Türk uzman, Rusya ve İran üzerinden Kâbil'e gelmiştir. Bu grubun içinde Dr. İzzet Münir, makinist Ali Rıza, ressam Mehmed Fazlı, Ali Server ve Ali Fehmi gibi isimler yer almıştır (Özmen, 2013: 169; İmamhocayev, 2001: 264).¹⁴

Türklerin desteği ile bu dönemde Habibiye ve Harbiye mektepleri açılmıştır. Mehmed Fazlı'nın burada bulunduğu dönemde açılan ve "*Harbiye-i Siraciye*" adıyla bilinen Harp Okulunun müdürlüğünü Mahmut Sami Bey yaparken aynı şekilde 1913'te düzenlenen Afgan Eğitim Konseyi'nin dokuz üyesinin üçü de Türklerden oluşmuştur. Yine bu tarihte biri Habibullah Han'ın doktoru olmak üzere iki Türk doktoru tarafından Kâbil'de ilk devlet hastanesi kurulmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 2009: 65). Osmanlı Posta Teşkilatı'nın bir benzerini Afganistan'da Trabzonlu

ve Rusların yaklaşımları arasında en az Hindikuş dağları kadar fark vardır. Farkın nedeni ise ya İslâm dininde ya da Türklerin ahlâki değerlerinde gizliydi (Özmen: 2013:133-134).

- 12 Mahmud Tarzî, 23 Ağustos 1865 tarihinde Gazne'de doğmuştu. Babası Serdar Gulam Muhammed Han, Dost Muhammed Han'ın kardeşi Rahimdil Han'ın oğluydu. Kandahar'da ikâmet eden Gulam Muhammed Han, Eyyüb Han taraftarı ve amansız bir İngiliz düşmanı olduğu için Abdurahman Han tarafından Ocak 1881'de Karaçi'ye sürgün edilmiştir (Yazıcı, 2011: 112 vd.).
- 13 Mahmud Tarzî'nin Hüseyin Hüsnü Bey için yazmış olduğu mektup için bkz., (Fazlı, 2008: 27 vd.).
- 14 Emir Habibullah Han'ın karşısına çıkan bu heyet adına Ali Fehmi Bey tarafından bir konuşma yapılmıştır. Ali Fehmi Bey bu konuşmada: "Bütün Osmanlıların Afganistan hakkında beslemiş oldukları samimi hislerden ve güzel temayüllerden emin olmalarını Emir Hazretlerinden istirham ederim. Bu samimi duygu ve sevgi, bizleri Afgan kardeşlerimizle birlikte çalışmak ve bu İslâm toprağını ikinci vatanımız tanımak için biz aciz kulları bu müslüman yurda sevk etmiştir." demektedir (Fazlı, 2007:59).

Hasan Hilmi Efendi'nin kurduğunu bilmekteyiz (Şahin, 2015: 19). Türk uzmanların katkı sunduğu bu yakın ilişki, zamanla daha da ilerleyerek Afganistan'daki askeri, eğitim ve sağlık stratejilerine büyük oranda Türkler yön verecektir.

2. Ahmed Cemal Paşa'nın Afganistan'daki Faliyetleri

Cihan Harbi'ndeki mağlubiyetin sorumlularından biri olarak gösterilen ittihatçı Cemal Paşa, ülkesinden uzaklaşmak durumunda kalarak önce Almanya sonra da Rusya'ya geçecek ve burada vatanın geleceği adına Enver Paşa ile beraber Bolşeviklerle temesa geçip, İngilizler aleyhinde yaptıkları planı uygulamaya başlayacaktır (Cebesoy, 2002: 286).¹⁵ Cemal Paşa, 3 Haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya Moskova'dan gönderdiği ilk mektupta Halil Paşa'nın İran'da devrim hareketinin başına geçirilmesini önerdiği gibi kendisinin ise Hindistan Devrimi¹⁶ ile görevlendirilmesini istemişti (Sarıhan, 2002: 70).¹⁷ Arkasından gönderilen 11 Haziran 1920 tarihli ikinci mektupta ise maiyetinde on kadar zabıt ile on beş kadar silahlı er ve astsubayla beraber Türkistan yoluyla Kâbil'e giderek "örnek alay" (Kıt'a-i Numûne) kurma işine girişeceğinden bahisle, tek amacının Hindistan'da bir ihtilal hazırlığı ve teşkilatı vücuda getirmek olduğunu söyleyerek Afgan ordusunun ıslahı ve düzenlenmesi için seçilecek subayların gönderilmesini Mustafa Kemal Paşa'dan talep etmiştir (Aydemir, 2013: 530 vd.).¹⁸

15 Açıksöz gazetesinin 6 Mart 1920 tarihli sayısında Times gazetesinden aktardığı haberde, Batum çıkışlı bir mektupta şu görüşler ileri sürülmektedir: "Anadolu'da İngilizlere karşı bir isyan hareketi hazırlanmaktadır. Bu yolda Moskova Dışişleri Bakanlığı, İslâm dünyasını kurtarmak için bir cemiyet kurmuştur. Şark-ı Vusta Heyeti (Orta Asya Kurulu) adlı bu örgüt Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da faaliyet göstermektedir ve kurulan genel yönetim karargâhı Ankara'da Mustafa Kemal Paşa nezdinde bulunmaktadır ..." (Sarıhan, 2002: 68).

16 Cemal Paşa, Hindistan Hilafet Hareketi'nde (1919-1924) etkin bir rol olarak Hint Müslümanlarını İngiltere'ye karşı örgütlemek isteğini bildirmiştir. Geniş bilgi için bkz., (Şahin, 2019: 742-749).

17 Cemal Paşa'nın 3 Haziran 1920 tarihli mektubu için bkz., (Baykal, 1989: 382-385).

18 Cemal Paşa'nın istediği subaylar: Erkânı harb Binbaşısı Bosnalı Salih Bey, Miralay Ali Fuat Bey, Eski Yaveri İsmet Bey, Yüzbaşı Çobanoğlu Zeki Efendi ... toplam olarak üçü yüzbaşı, altısı teğmen olmak üzere dokuz subay ayrıca her subaya üçte astsubay

Cemal Paşa, Taşkent'ten Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 11 Temmuz 1920 tarihli mektupta¹⁹, Sovyet hükümetine 20 Haziran 1920'de gönderilmiş olan: “*Enver, Talat ve Cemal Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüs-ü siyasiye girişmeye selahiyetleri yoktur*” (Gürün, 2010: 37) şeklindeki Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerine karşı, büyük bir hayal kırıklığıyla, artık TBMM adına hiçbir faaliyette bulunmayacağını söylemesine rağmen bundan sonraki faaliyetleri hakkında bilgi vermekten de vazgeçmemiştir (Baykal, 1989: 386 vd.). Bu hareketle Cemal Paşa, vatanın kaderini tayin noktasında belki büyük bir adım olabilecek bu meşakkatli yürüyüşün hiçbir şekilde rekabet ve çekişmeye götürülemez kadar kutsi olduğunu gösterirken bunu sadece kendi nam ve hesabına yapmadığını da ispatlar niteliktedir.

Afganları, Sovyet çıkarlarıyla da örtüşür şekilde İngilizlere karşı örgütlenme düşüncesiyle yola çıkan Cemal Paşa, Afganistan topraklarından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 14 Eylül 1920 tarihli mektubunda “*Şarkta yapmak istediğim işlerde muvaffak olabilirsem İngiliz dostlarımızın başına bela olacağıma ve sizin yükünüzü hafifleteceğime eminim.*” derken, 29 Eylül 1920 tarihli “*İslâm'ın talih yıldızı Doğu'dan doğmak üzeredir.*” diye başlayan mektupta ise Afganistan'a gelişinin Emir tarafından iyi karşılandığı ve Kâbil'e davet edildiğini söylemiştir (Baykal, 1989: 400 vd.). Böylece Cemal Paşa, vatanın ve tabii ki İslâm coğrafyasının geleceği adına olgunlaştırdığı fikirlerini sahada gerçekleştirebilmek gayesiyle önemli bir adım atmıştır.

Cemal Paşa, Kâbil'de Amanullah Han ile gerçekleştirdiği görüşmede şunları söylemiştir:

Ben size muntazam bir ordu ve asri bir hükümet kuracağım. Size beynelmilel âlemin ufuklarını açacağım. Bunun için sizden on para istemiyorum. Siz terakki ve teceddütperver bir emirsiniz. Her yerde böyle bir inkılâp yapmak isteyenlerin başına bin türlü müşkilat çıkarırlar. Siz

isteyen Cemal Paşa, bunlardan birinin süvari, üçünün piyade, ikisinin topçu, birinin istihkâm, birinin telsizci, birinin doktor olmasını, teğmenlere ayda 500, yüzbaşılara 800, binbaşısıya 1000 ruble maaş verilmesini ister. (Sarıhan, 2002: 72).

19 Cemal Paşa'nın kaleme aldığı 11 Temmuz 1920 tarihli mektup için bkz., (Yalçın, 2002: 348-350).

karşınıza çıkacak müşkilatı Türk subaylarının eliyle tensik ve tanzim edilecek ordunuza dayanarak yeneceksiniz. Bana itimat ederseniz muvaffak olursunuz. (Artuç, 2008: 353).

Cemal Paşa, burada Afganistan'ın içinde bulunduğu tabloyu çizerken aynı zamanda Türk subayların büyük bir kararlılıkla gerçekleştireceği askerî islahatların önemini vurgulaması, Amanullah Han'ı etkilemiş olmalı ki Afgan ordusunun düzenlenmesi görevini kendisine vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, yazılan mektuplara cevap niteliğinde 11 Ekim 1920 tarihli mektubunda Afganistan'da orduyu düzenlemek ve ciddi milli teşkilat oluşturmanın lüzumunun kendisi tarafından da takdir edildiğini, her türlü yardımın yapılmasını canı gönülden istediğini ancak Anadolu'ya geçen subayların ihtiyaca ancak yettiğini ve şu an için subay gönderilemeyeceğini söylediye de sonrasında Fevzi Paşa'ya 21 Aralık 1920 tarihli talimatında:

Savunma ve maliyemiz icabları ile uygun olduğu takdirde Afgan ordusunu düzenlemek için bir subay heyetinin gönderilmesini çok önemli ve gerekli görmekte olduğunu bildiriyor, bunun gelecekte Anadolu üzerine çöken ağır yükü hafifletmeye yarayabileceği gibi icap ettiği anda anavatanı harp galesinden korumak ve İngilizleri daha uzaklarda meşgul etmek için bir vasıta elde edilmiş olacağını bildirmekteydi (Sarıhan, 2002: 73; Saray, 1995: 37).

Bu verilen karar, vatanın karanlığa sürüklendiği bu zor günlerde büyük bir fedakarlık olarak görülmeliydi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, vatan savunmasına destek olabilecek bir eğitimli subayın dahi bu süreçte hayati bir öneme sahip olduğunun bilincindeydi. Üretilen bu söylemler vatanın geleceği adına iki Türk paşasının fikirlerinin örtüştüğünü gösteren en büyük delildir.

Aslında Mustafa Kemal Paşa, panislamizm düşüncesinden temel alarak Ortadoğu coğrafyasında gerçekleştirilecek “*milli harekâtı*” mantıklı bulmasına rağmen Enver ve Cemal Paşaların panislamizm söylemini çokça kullanmaları sebebiyle destek alabileceğini düşündüğü Rusya ile ilişkilerin bozabileceğini ve bunun da Anadolu'daki milli mücadeleyi

etkilemesinden çekiniyordu.²⁰ Bunlar Mustafa Kemal Paşa'nın tedbirli davranıp Cemal Paşa'nın isteklerini ağırdan almasının sebebinin açıkladığı gibi “*milli harekâtta*” gerçek amacının Anadolu'nun bağımsızlığı olduğunu da açıklar nitelikteydi.²¹

Bu istikamette çalışmalarına başlayan Cemal Paşa, yanında getirdiği on altı subayla beraber bir “*örnek alay*” kurmuş ve bu birliğin kumanda heyetini ise sadece Türk subaylardan oluşturmuştur. Askerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kurdurduğu top-tüfek fabrikasına dair yeni gelişmeleri ise Almanya'nın yakından takibi ve desteğiyle karşılamıştır. Cemal Paşa, eğitimde devamlılığı ve kalıcılığı sağlama maksadıyla bir subay okulu açarken bunun alt yapısını oluşturmak adına Rusya'dan matbaa malzemesi olarak askerî bülten çıkarttırmış ve yine bu amaçla tercüme bürosu açtırarak, askerî konulardaki değerli kitapları Afgan lisanına çevirtme yoluna gitmiştir. Askerî düzenlemelerin yanı sıra bütçe kanunu ve kabine teşkilatında yeni düzenlemelere gidilmesini sağlamıştır. Afganistan'ı güçlü İslâm ülkeleri arasına katmayı

20 Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa'ya gönderdiği 4 Ekim 1920 tarihli mektupta yol haritasını şöyle çizmektedir: “... *Türkistan, Afganistan ve Acemistan (İran) gibi İslâm ülkelerinde ürünleri şimdilik embriyon durumunda bulunan ulusal hareketin birleştirilmesi ve düzenlenmesinde yapılacak çalışmaların ve bunda kılavuz alınacak düşüncelerin Rusları kuşkuya ve kaygıya yöneltmemesi için Panislamizm biçiminde gösterilmesinden çekinilmesi amaca da uygun olacağı için İslâm ve İslâm olmayan bütün Doğu uluslarını çiftlik hayvanları durumuna indirmek isteyen İngiltere baskılarına karşı insanca varlığı koruma, hak ve bağımsızlık alma savaşımı biçiminde gösterilmesine özellikle özen ve önem verilmeli ...*” (Onar, 1995: 261); Mustafa Kemal Paşa, Fransız gazeteci B. Georges-Gaulis ile görüşmesi ve söyledikleri: “... *Ben Panislâmist değilim. Biz Türküz; hepsi o kadar. İyi müslümanlar olarak kalmak bize yeter. Asya için olduğu gibi Avrupa için de töremiz aynıdır. Dostlarımız olacaktır, tam bağımsızlığımızı koruyacağız...*” (Kocatürk, 2007: 271); Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu coğrafyasında takip ettiği panislamist politika hakkında bkz., (Karacan, 2020: 285-306).

21 Mustafa Kemal Paşa, Panislamizm düşüncesinin gizlenmesi gerektiğini söylemesine rağmen Enver Paşa'nın bunu önemsemeyerek aynı söylemde devam etmesi üzerine kendisiyle ilişkisini bitirdiği gibi Cemal Paşa'nın da uzaklaşmasını isteyecektir. Bu konu Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği 26 Kasım 1921 tarihli telgrafta şöyle açıklanmıştır: “... *Cemal Paşa, şimdiye kadar gösterdiği dürüst harekette devam ederse kendisini takviye edeceğiz. Her halde Enver Paşa ve saire ile alakasını katetmelidir. Bunları benim tarafımdan açıkça kendisine söyleyiniz...*” (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991: 441-442).

amaçlayan Cemal Paşa'nın ansızın öldürülmesi, ortaya konan bu fikrin takip edilmesini engellemeyecek; bilâkis kendisinden sonra gelecek Türk subaylarının çalışmalarıyla beraber artarak devam edecektir (Artuç, 2008: 353).²² Cemal Paşa'nın İslâm coğrafyasındaki birliği sağlama adına gösterdiği mücadele sonrası kendi sömürgelerine olan tehditi gören İngiltere, gerçekten huzursuz olmuş olmalı ki bölgedeki askerî ve siyasi faaliyetlerini arttırırken Anadolu'daki hareket sahasından ise tasarruf etmek durumunda kalmıştır.²³

İstiklâl mücadelesinden ötürü, yardım taleplerinin resmî olarak değerlendirip değerlendirmedeği hususunda net bir bilgi mevcut değildi. Ancak 1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan antlaşması gereği Türkiye Afganistan'a öğretmen ve subay göndermeyi taahhüt etmişti.²⁴ Amanullah Han'ın gönderdiği ilk mektuba karşılık yazıldığı düşünülen Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1921 tarihli mektubunda (Şimşir, 1993: 644), Afganistan'a Türk elçilik heyetiyle beraber uzmanlar ve öğretmenlerden oluşan bir askerî heyetin de gönderileceği bildirildi. Ancak Amanullah Han'ın, bir yandan Afgan ordusunu düzenlemek için askerî heyet talep etmesi diğer yandan Türk subaylarının yönetime el koyabilecekleri endişesiyle Cemal Paşa'nın kurduğu "örnek alayı" dağıtması hoş karşılanmamıştı. Buna rağmen, Mustafa Kemal Paşa sözünü tutarak 1922 yazında Afganistan'a bir grup subay gönderecekti (Şimşir, 2002: 357).²⁵

22 Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te bulunduğu sırada iki yaveriyle birlikte Ermenilerin suikastına uğrayarak öldürülmüştür (Şimşir, 2002: 53); Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu konuyu şöyle açıklamıştır: "Cemal Paşa'yı Tiflis'te Ermeni kurşunları yere sermiş denildi. Aklımın almadığı bu cinayetin acısını, Lasusanne Konferansı esnasında Sovyet Hariciye Nazırı Çiçerin karşısında hatırladım. Ona ilk sualim: Cemal Paşa'yı siz öldürmüşsünüz? Demek oldu. Çiçerin yüzünün hiçbir çizgisi titremeden bu sualimi dinledi. Sakin bir diplomat tavrıyla cinayeti yapanların Ermeni olduklarını ve cezalarını bulduklarını temin etti." (Yalçın, 2001: 54).

23 Cemal Paşa'nın faaliyetlerinin amacına ulaşarak İngiltere'yi ne kadar zor durumda bıraktığı, Şekip Arslan'ın Londra'da otelde bulunduğu sırada İngiliz generelinden duyduğu şu sözlerde gizlidir: "Müjde! Cemal'in öldürüldüğü kesinlik kazanmıştır. Yakında Enver'in de ona katılmasını umalım!" (Arslan, 2004: 75).

24 Ayrıntılı bilgi için bkz. (Atatürk'ün Millî Dış Politikası I, 1981: 529 vd.; Soysal, 1989: 25 vd.).

25 Bu tepkinin altında yatan sebep Mahmud Tarzi'nin İngiliz yanlısı tutumu ve söylemleriyle Amanullah Han'ı etkilemesidir. Cemal Paşa, Amanullah Han'ın

Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti²⁶ esnasında gerçekleştirdiği Türk-Afgan Antlaşması (1928)²⁷ gereği Afganistan'a aynı yıl içinde önemli bir Türk askerî heyeti gönderilmişti. Ancak bu heyet, ülkede çıkan ayaklanma sonucunda Amanullah'ın tahtı bırakıp kaçmasıyla yararlı bir iş yapamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Yine Zahir Şah döneminde Afganistan Savunma Bakanı olan Şah Mahmud'un 16 Ekim 1936'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde Afganistan'a bir Türk askerî heyeti gönderilmesi istenmiş ve bu talebin karşılanması kabul edilmişti. Anlaşılacağı üzere Türkiye, Afganistan'ın isteklerini geri çevirmemiş ve bu gerçekleştirilen yardımlar uzun yıllar sürmüştür (Saray, 2010: 118).²⁸ Bu yardımlar askeri, eğitim ve sağlık alanındaki nitelikli uzmanların Kâbil'e gönderilmesi şeklinde olduğu gibi Afgan öğrencilere Türkiye'de eğitim verilmesi şeklinde de gerçekleştirilmiştir.

3. Türkiye'den Afganistan'a Gönderilen Uzmanlar

3.1. Afganistan'a Gönderilen Askeri Uzmanlar

Mücadelenin eksik olmadığı bir coğrafya olan Afganistan, kabile toplumu şeklindeki yapılanmanın bir neticesi olarak savaşlarda alınan başarısız sonuçlar ve gözle görülür seviye farkı, askerî alanda ıslahat gerekliliğini göstermiştir. Şir Ali Han zamanında kısmen başlayan askerî, siyasi ve sosyal ıslahatların Habibullah Han tarafından devam ettirildiği, Amanullah Han zamanında ise keskin bir yola girdiğini

huzuruna çıkararak: “Biz sizi İslâm'ın seyf-i meslûhu (soyulmuş kılıcı) durumuna getirmek istiyoruz. Hâlbuki siz ancak ordunun mükemmeliyeti ile keskin bir kılıç olabilirsiniz. Fakat bugün keskin bir kılıç değil, hatta kılıç halinde dövülmemiş ve henüz ilk çekici bile yememiş bir çelik parçasından başka bir şey değilsiniz... Siz bu orduyu ancak Türk subaylarıyla düzeltir ve yetiştirebilirsiniz. Hâlbuki Türk subayları İngilizlerle müttefik olan bir Afgan ordusunda hizmet etmeyi vatana ve dine hiyanet sayarlar” diyerek kendisini tekrar safına çekmeyi başarmıştır (Şimşir, 2002: 51).

- 26 Amanullah Han'ın Türkiye'deki ıslahat hareketlerini yakından gözlemlemek adına gerçekleştirdiği 25 Mayıs 1928 tarihli Türkiye gezisi hakkında geniş bilgi için bkz., (Ayın Tarihi, 1928: 3367-3386; Akbaş, 2008: 313 vd.).
- 27 Türkiye ve Afganistan Muhadenet ve Teşrik-i Mesai Muahedenamesi için bkz., (DABCA, 30.10.0.0, 731/5; Yazıcı, 1982: 26 vd.).
- 28 Şah Mahmud Han'ın Ankara'ya ziyaretinin amacı, Afganistan'a büyük bir elçi gönderilmesini rica etmek ayrıca subay, öğretmen ve doktor talebidir (DABCA, 30.10.0.0, 733/4).

söyleyebiliriz. Böylece Cumhuriyet'in ilanından önce başlayan Türk askerî yardımı, Cumhuriyet'in ilanından sonra daha planlı ve programlı bir şekilde yürütülmüştür.

Türkiye, Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu eğitimli kadroyu oluşturmak adına büyük çaba göstermiş, bu maksatla da Afganistan'a birçok uzman personel göndermiştir. Bu bağlamda 1922'de Kâbil Büyükelçiliği'ne tayin edilen Fahrettin Türkkan Paşa²⁹ ile beraber bir subay heyetinin gönderilmesine karar verilmiştir (DABCA, 30.18.1.1, 50/11). Kâbil'de 1926'da açılmış olan İhtiyat-ı Zabitan Mektebi'nde öğretmen olarak görev almak üzere gönderilen beş subaya isimleri açıklanmamak üzere siyasi pasaport verilmiştir (DABCA, 30.18.1.1, 20/16). Afganistan'ın askerî ve idari anlamda yukarıdaki stratejik ilişkiler bağlamında ilgili kurumlarının düzenlenmesi, reforme edilmesi büyük bir önem arz etmiştir. Bu dönemde 1927 tarihli arşiv belgesi gereğince Beşinci Kolordu Komutanı Ferik Naci Eldeniz Paşa Afganistan Hükümeti Harbiye Vezareti Müsteşarlığı'na getirilmiş, kendisinden boşalan kadroya ise Dokuzuncu Kolordu Komutanı Ferik Asım Paşa'nın tayin edilmesi kararlaştırılmıştı (DABCA, 30.11.1.0, 29/18; DABCA, 30.11.1.0, 36/7). Bu reform çalışmaları sonucu oluşturulan eğitim kurumlarında, Afganistan'ın idari ve siyasi yönetiminde etkin olacak isimler yetiştirilirken bir nevi Afganistan'ın kaderi tayin edilmiştir. Bu isimlerden birisi olan Kral Amanullah Han, babası Habibullah Han tarafından bir Türk subayının yardımıyla açılan Harp Okulu'nda eğitim görmüştür.

Afganistan'ın askerî ve idari anlayışını şekillendiren bu konuda Afganistan Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Riyaseti'nde her iki hükümetçe görev alması onaylanan Kâzım Orbay Paşa'nın başkanlığında Alb. Hidayet, Alb. Nuri, Alb. Reşit, Alb. Cemil, Alb. Muharrem, Bnb. İzzet, Bnb. Halim, Yzb. Reşit, Yzb. Kazım beylerden oluşan askerî uzmanlar heyeti 21 Ekim 1928 tarihinde Afgan askerî teşkilatını ıslahı adına yine aynı amaç doğrultusunda Afganistan'a gönderilmiştir (Saray, 2010: 118; Korkmaz, 2002: 210).

29 Ömer Fahrettin Türkkan Paşa'nın özgeçmişi hakkında bkz., (Genelkurmay Başkanlığı, 2004: s.33).

Türkiye, 1932 yılında Afgan ordusuna memur edilen Türk subayların özlük haklarını düzenlemek ve sonradan gelecek uzmanları da teşvik etmek adına kanun lahiyası vermiştir. Buradaki Türk subayların aynen Türk ordusuna hizmet etmiş gibi kabul edileceği ve Türk ordusu kadrosunda gösterileceği bunun yanı sıra subayların Türk ordusundaki rütbelerinin kıta hizmeti olduğu, Afganistan ordusunda ise fiilen bir Türk kolordu kumandanlığı vazifesi üstlenecekleri söylenmiştir. Yine bu subayların Türk Hükümeti'nden değil Afgan hükümetinden ödenek alacakları ifade edilmiştir ki (DABCA, 30.10.0.0, 119/18) bunlardan biri de Meki Hamdi Bey adındaki Türk subayı idi (DABCA, 30.10.0.0, 733/2).

Afganistan Hükümeti, 1935 yılı itibariyle Kâbil büyükelçimiz Memduh Şevket Esendal vasıtasıyla Harbiye Mektebi'nde eğitim vermek adına Türkiye'den biri süvari öğretmeni olmak üzere üç subay istemiştir. Büyükelçimiz yazısından iki önemli noktayı işaret etmektedir ki birincisi Afganistan Hükümeti'nin, Harbiye Okulu ve Tıp Fakültesi'nde eğitim vermek için sadece Türk subayları düşünmesi ikincisi ise bizim düzeltilmesi güç olan Afgan ordusunun işlerine şimdilik karışmayarak yalnız Harbiye Mektebi'nde çalışmamızın daha doğru olacağı konularıydı (DABCA, 30.10.0.0, 444/2). Arkasından 1937'de bu düşünceyle doğru orantılı olarak İngiliz büyükelçisi Sir Percy Loraine'in de belirttiği gibi Afganistan Harbiye Mektebi'nde ders vermek ve subay yetiştirmek üzere on bir subayın siyasal pasaportlarının çıkarılmasına müteakip gönderilmeleri kararlaştırılmıştır (DABCA, 30.18.1.2, 14/9; Şimşir, 2002: 378). Bu gidenlerden birisinin ise Topçu Tğm. Zafer Hasan olduğunu söylememiz yanlış olmaz (DABCA, 30.18.1.2, 30/5).

Kâbil Büyükelçiliğimiz tarafından gönderilen 1937 tarihli raporda Afganistan'da görev yapan Türk mütahassslarımızın elinde bulunan işler listelenmiştir. Rapora göre toplam otuz sekiz kişi içerisinde on iki subay ve on yedi doktor önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Büyükelçimiz Esendal'ın söylediği üzere elde bulunan bu işlerin hepsini başarabildiğimizi, bu işlerin içinde en düzgün gidenin askerlik konulu yardımlar olduğu ancak sağlık yardımlarının da bir o kadar düzenli yürüdüğüdür (DABCA, 30.10.0.0, 733/26).

Dünyada yükselmekte olan savaş tehditiyle beraber II. Dünya Harbi'nin başlama olasılığına karşı, ülkemizde ilan edilecek seferberlik durumunda şarktaki nüfuzumuzun tek dayanağı konumunda olan subay ve mütahassıslarımızın geri çağrılmalarının, Afganistan'da başarılı işleri durduracağı düşüncesiyle buldukları yerlerde vazifelerinin devamına karar verilmiştir (DABCA, 30.10.0.0, 444/6). Bunu kanıtlar şekilinde; 1939'da P. Yzb. Hüsnü Beril, 1940'da Vet. Yb. Hilmi Gizer, 1941'de Top. Yb. Cevdet Erman, Vet. Yb. Mergup Dincel, J. Bnb. Zeki Tavman, Bnb. Refik Aslan, Sv. BnbNecati Zileli, J. Yzb. Muhtar Mete, 1942'de ise Kur. Bnb. Mustafa Savaşkan, Kur. Bnb. Etem Baransü ve Nalbantbaşı Yzb. Bekir Sıtkı Çakmak ayrıca Haritacı Yzb. Reşit Oskay, Yzb. İlhami Özman ve P. Yzb. Zeyyad Koval'da Afganistan'da değişik alanlarda görevlendirilmişlerdir (DBA, Afganistan Fonu, 36, 160, 9).

Böylece 1942 yılına gelindiğinde Afganistan Yüksek Kumanda Kursu'nda çalıştırılmak üzere iki kurmay subay istenmiştir. Bunlardan birinin önceden Afganistan Harbiye Mektebi Muallimliği yapmış olan Kur. Yb. Hilmi Erbuğ olması istense de bu kabul edilmeyerek başka iki subay gönderilirken (DABCA, 30.10.0.0, 734/11), Kâbil Askerî Lisesi'ne ise matematik, fizik, kimya ve coğrafya branşlarında çalıştırılmak üzere beş subay gönderilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 74/16). Talim heyetine dâhil edilen Kur. Alb. Hamdi Turgay ve Kur. Bnb. Nizamettin Oktay yerine Kur. Alb. Remzi Atasü ve Kur. Bnb. Sadettin Süataç'ın 1944 yılında Afganistan'a gönderilmiştir (DABCA, 30.10.0.0, 311/8).

Ayrıca belirli zamanlarda Afganistan ordusunda eğitim veren Türk subaylar şunlardır: Korg. İskender, Korg. Tevfik Öge,³⁰ Tümğ. Cevat Remzi, P. Alb. Nuri Pamir,³¹ Topçu Alb. Cevat, Lv. Alb. Sezai Dora, Lv. Alb. Tevfik Ataseren, Kur. Yb. Eşref Akıncı, Kur. Yb. Namık Kemal Ersun, Kur. Yb. Sabahi Özden, P. Yb. Mücteba Özden, Hrt. Yb. Raşit Oskay, Lv. Yb. Raşit Özçeri, Lv. Yb. Muzaffer Yener, Lv. Yb. Cevdet Kaya, Lv. Yb. Mithat Ozan, Kim. Yb. Hayrettin Şakir Uras, Kim. Yb. Ahmet Şevket

30 Korg. Tevfik Öge'nin özlük dosyası hakkında bkz., (MSB Arşivi, Safahat Belgesi, 320-67).

31 P. Alb. Nuri Pamir'in özlük dosyası hakkında bkz., (MSB Arşivi, Safahat Belgesi, 337-123).

Elman, Ord. Yb. Sebahattin, Ord. Yb. Cemal, Kur. Bnb. Muhlis Nedas, Kur. Bnb. Sahir Erman, Kur. Bnb. Fuat Doğu, Kur. Bnb. Yusuf Ertan, Kur. Bnb. Ziya Önde, Kur. Bnb. Sadettin Suataç, P. Bnb. Server Erer, P. Bnb. Enver Tok, P. Bnb. Naci, P. Bnb. Zafer Hasan, P. Bnb. Mekkih, Lv. Bnb. Celal Başol, Lv. Bnb. Vahdettin Gürbüz, Lv. Bnb. Şükrü Ekok, Lv. Bnb. Necmettin Ergunsu, Lv. Bnb. Necdet Bil, Lv. Bnb. Hasan Görmüş, Lv. Bnb. Ziya Ağızkalı Lv. Bnb. Ferdi Güneli, Lv. Bnb. Hulusi Karagülle, Kim. Bnb. Necdet Tunalı, Dr. Kim. Bnb. Abidin Gürler, Yük. Müh. İsmail Yücel, Yük. Müh. Faruk Abacıoğlu (Genelkurmay Başkanlığı, 2009: 128-129).³² Belirli zaman dilimlerinde gönderilen bu Türk subaylar Afganistan'da önemli çalışmalara imza atarken, aynı zamanda Afganlıların güven ve takdirini kazanmışlardır.

3.2. Afganistan'a Gönderilen Eğitimci Uzmanlar

Türkiye'nin eğitim odaklı yaptığı yardımlar; Afganistan'a öğretmen gönderilmesi, ülkemize gelen Afgan öğrencilerin ise eğitim ve öğretimi noktasında olmuştur. Afganistan'da kalkınmanın ilk adımının eğitimle ve eğitilmiş elemanın varlığıyla olabileceği inancından hareketle, Habibullah Han'ın saltanatı zamanında orta dereceli yeni okullar açılmaya başlanmıştır. Şöyle ki 1904'te Habibiye Lisesi ve 1907'de bir askerî lise açıldığı gibi Amanullah Han zamanında da Armaniya ve Armani adlı iki modern lise daha açılmıştır. Bunun yanında Kâbil'de kurulan ilk fakültenin ise 1932 yılı itibarıyla, Nadir Şah zamanında buraya gelmiş bulunan Türk uzman ve profesörler tarafından açılmıştır (Şimşir, 2002: 378).

Kurulan bu eğitim müesseselerinde, Afganistan'ın geleceğine yön verecek olan öğrencilerin yetiştirilmesi ancak çağdaş dünyayı yakından takip eden nitelikli öğretmenlerin varlığıyla sağlanabilirdi. Bu inançla Afganistan Hükümeti, okullarda ders vermeleri amacıyla Türkiye'den

32 Askerî Talim Heyeti'nde bulunan Tümğ. Tevfik Öge, P. Bnb. Nuri Pamir, P.Yb. Enver Tok, Lv.Yzb. Celal Başol, Lv.Yzb. Raşit Özçeri, Lv.Yzb. Vahdettin Gürbüz'ün eşleri ve çocuklarıyla Afgan ordusunda görev almak üzere gönderildiklerini belgelerden net bir şekilde çıkarmaktayız. (DBA, Afganistan, 36, 160, 9).

ilk olarak Türkçe ve Ruhiyyat öğretmeni istemekle işe başlamıştır.³³ Bu talepler Türkiye Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanıp 1928'de Ruhiyyat öğretmeni, telgrafçı ve bir de mütehasıs gönderilirken iki zabıta mütehasısının da sonradan gönderileceği kendilerine bildirilmiştir (Korkmaz, 2002: 212). Türkiye Hükümeti tarafından, Ekim 1922'de Hasan Vasfi Menteş, 1926'da ise Emin Ali Çavlı Afganistan Maarif Vezareti Müşavirliği görevini üstlenmek üzere gönderilmişlerdir (Çankaya, 1968: 1126-1268). Ayrıca Afganistan Hükümeti yetkilerinin Türkiye gezileri esnasında bilgi ve tecrübelerinden istifade edebileceklerine inanarak Türkiye'den talep ettikleri uzmanlardan Kemal Atıf Bey'e de 1932 yılı itibarıyla izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 70/18).

Afganistan Hükümeti'nin hizmetinde 1936-1942 yılları arasında bulunmuş olan Prof. Mehmet Ali Fuat Dağpınar, Kâbil'e Dışişleri Hukuk Müşaviri olarak ayak basarken ülkenin içinde bulunduğu durumun da farkındalığıyla yapılacak yeniliklerin sistemli ve engelsiz bir şekilde yürütülebilmesi için idari bir kadroya ihtiyaç olduğu sonucuna varmıştır. Bu kadronun ise ancak bizdeki gibi bir Mülkiye Mektebi'nin kurulmasıyla gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Dağpınar, başlangıçta idareci yetiştirme amacıyla kurulmak istenen bu mektebin bina, maddi sıkıntılar, öğretmen ihtiyacı ve öğrenci yetersizliği gibi zorluklar öne sürelererek hükümet tarafından engellendiğini ancak büyükelçimiz Esendal'ın araya girmesiyle 9 Haziran 1938'te Kâbil Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kurulmasına izin verildiğini belirtmiştir. Bir milletin makûs talihini değiştirebilecek eğitimli kadroyu yetiştirebilmek adına çalışmalarına kaldığı yerden devam eden Dağpınar, Hukuk Fakültesi'ni de kurarak bu fakültelerin profesör ve dekanlığını yapmıştır. Burada okutulacak kitaplar ise diğer ülkelerden istenirken, öğretmenler ise yerli ve yabancı uzmanlardan seçilmişti. Buradaki Türk uzmanlar Prof. Dr. M. Ali Dağpınar,

33 Büyükelçimiz Memduh Şevket Esendal'ın anlattığı üzere, Kral Zahir Şah'ın Afganistan'daki okullarda yabancı dil olarak yalnızca Türkçe dilinin okutulup öğretilmesine izin verdiğini söylemiştir. Ayrıca; Harbiye Okulu'ndaki subaylarımızın derslerini Türkçe verdiklerini, Türkçe bilen Afgan subaylarının ise bu dersleri Farsçaya çevirdiklerini söylemiştir. Bu yol ile Harbiye okulundaki talebelerin dilimize aşına olduğunu söylemektedir.(DABCA, 30.10.0.0, 733/26).

Prof. Dr. Zühtü Berke, Prof. Dr. Şakir Tural, Kur. Alb. H. Erbuğ ve aslen Türk asıllı olan Dr. Hans Türk'tür. Bundan başka Türkiye'de eğitim görmüş öğrencilerinde içinde bulunduğu Afgan öğretim üyeleri ise Abdülhay Aziz, Mevlevi Nasrullah, Necubullah, Habibullah Tarzi, Fakir Mahmet, Gulam Mehmet, Habibullah, Ahmet Alishah ve İsmail Gaznevi'dir (Dağpınar, 1976: 175-179; Çankaya, 1968: 1832).³⁴

Arşiv kaynaklarından elde ettiğimiz verilere göre tekrar öğretmen talebini 1938 yılı itibariyle görmekteyiz ki Afganistan Harbiye Okulu'nda muhtelif dersler vermek üzere istenilen altı öğretmene ilaveten Kâbil Muallim Mektebi için bir müdür iki öğretmen ve Maarif Vekâleti Vezareti için de bir müşavir gönderilmesine karar verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 50/1; DABCA, 30.18.1.2, 91/20). Bu müşavirin ise 1939'un ilk ayında gönderilen İsmail Hikmet Ertaylan olması muhtemeldir (DABCA, 30.18.1.2, 114/19).

Ord. Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Kasım 1939'da Afganistan'a gönderilirken burada Afganistan Maarif Nezareti Müşavirliği'ne getirildi. Şahsi teşebbüsü ile Kâbil'de bir Gece Üniversitesi açtırırken ayrıca ilkokuldan üniversiteye kadar her kademedeki öğretim kurumlarının programlarını hazırlamıştır (Çankaya, 1968: 1425). Ord. Prof. Edhem Menemencioğlu ise hükümetimiz tarafından 31 Temmuz 1942'de Afganistan Maarif Başmüsavirliği'ne atanmış ve 1951 yılına kadar Afganistan'a hizmet etmiştir. (Çankaya, 1968: 1124; DBA, Afganistan, 36, 160, 9). Afganistan'a görevli olarak giden Türk uzmanlarının çocuklarının eğitim ihtiyacının giderilmesi adına Prof. Dr. Orhan Oğuz, Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurarak Türk sefaretinin içinde bir Türk okulu açılmasını sağlarken bu okulun müdürlüğünü de kendisi üstlenmiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 2009: 71).

Türkiye Hükümeti tarafından 1941 yılında matematik öğretmeni Fuat Arsan ve 1943 yılında fizik öğretmeni Rıfat Bayer Afganistan'a gönderilmiştir (DBA, Afganistan, 36, 160, 9). Yine aynı yıl üç öğretmen ile top

34 Prof. Dr. Abdülhay Aziz, Paris Siyasal Bilgiler Okulundan mezun bir iktisatçıdır. Afganistan'da üniversitede iktisat dersleri vermiş, bir müddet fakültenin başkanlığını yürütmüş, daha sonra Plan Vezirliği yapmıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 2009: 71).

fakültesinde çalışmak üzere bir öğretmenin Afganistan'a gönderilmesine izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 80/18). Resim öğretmeni Nusret Karaca'nın, aylığı ödenmek koşuluyla Afganistan Hükümeti'nin emrinde çalışmasına 1944 yılı itibariyle izin verilmiş ve sonrasında bu izin iki yıl uzatılmıştır (DABCA, 30.18.1.2, 69/2; DABCA, 30.18.1.2, 38/8). Türkiye Hükümeti tarafından 1945-1953 yılları arasında Kâbil'de öğretmenlik yapmak üzere gönderilen İstanbul Erkek Lisesi fizik öğretmeni Ali Hikmet Tungay, Galatasaray Lisesi tarih ve coğrafya öğretmeni Muhittin Sandıkçioğlu, İstanbul Erkek Lisesi tabiiye öğretmeni Gani Kuturman ve Gazi Eğitim Enstitüsü beden eğitimi öğretmeni Hasan Örengil'in görev sürelerinin uzatılması uygun görülürken, (DABCA, 30.18.1.2, 105/15; DABCA, 30.18.1.2, 46/16; DABCA, 30.18.1.2, 89/12; DABCA, 30.18.1.2, 90/14) adları açıklanmamak üzere dört öğretmenin ise iki yıl süre ile Afganistan'da vazife almalarına izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 7/13). Prof. Dr. Atıf Akgüç ise hükümetimizce 1951 yılında Afganistan'a gönderilmiştir. Kâbil'de hukuk profesörlüğü görevini yerine getirmesine mütekip 1955'te yurda dönmüştür (Çankaya, 1968: 1115). Bu veriler bize modern Afganistan'ın tesisi noktasında Türk Hükümeti'nin bütün imkânlarını kullanarak nitelikli uzmanlarını bu İslâm coğrafyasına gönderdiğini ve uzmanların da burada kendi milletine hizmet ediyor duygusuyla çalışmalarını icra ettiklerini göstermektedir.

3.3. Afganistan'a Gönderilen Sağlıkçı Uzmanlar

Afganistan'a gönderilen subay, öğretmen ve doktorlarımızın kısa zamanda büyük başarılar elde etmesi sonucu Türkiye'den nitelikli uzman konusunda talep her geçen gün artarak devam etmiştir. Türk doktorları Afganistan'a varmadan önce ülkede tababet son derece kötü olup hastaların çoğu Hint menşeli tedavi usulleri ile tedavi ediliyordu. Türkiye'den her branşta gönderilen doktorlarımız tam teşekkülü hastaneler, kimya laboratuvarları, bakteriyoloji kurumları, sağlık okulları ve tıp fakültesi kurarak Afganistan'da çığır açmışlardır (Saray, 2010: 119). Ayrıca Afganistan'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin kurulmasında

Osmanlı Devleti tarafından gönderilen nizamname ve talimetnamele-
rin yardımı olmuştur (Korkmaz, 2002: 217).

Habibullah Han zamanında Münir Bey adında bir askerî doktor-
dan söz edilirse de hakkında fazla malumat yoktur. Daha sonra genç
ve aydın bir doktor olan Fahîmâ Bey, Sultan Abdülhamid zamanında
Mısır'a kaçmış oradan Tarzi Han'ın isteğiyle Afganistan'a gelmiş ve kısa
zamanda burada şöhrete kavuşarak Emir'in doktoru olmuştur. Tıp ve
askerlik eğitimi alanlarında kurulan tesisleri denetlemek amacıyla 1923
yılında TBMM'den bir heyetle beraber, Askerî Sıhhiye Dairesi Şube mü-
dürlerinden Dr. Bnb. Haydar Özak Afganistan'a gönderilmiştir (Özbay,
1976: 297).

Türkiye Hükümeti tarafından Afganistan'da tıp eğitimi vermek için
eğitimci personel görevlendirdiği gibi sadece hastanelerde doktor olarak
çalışacak uzmanlar da gönderilmiştir. Arşiv belgelerine göre ilk görevlen-
dirmeler Op. Dr. Rıfki, bakteriyolog Dr. Rebi Hikmet ve ayniyeye müte-
hassısı olarak Dr. Fuat Bey'in 1927 yılı içinde Afganistan'a gönderilmele-
riyle gerçekleşmiştir (DABCA, 30.18.1.1, 27/17). Ancak edinilen bilgilerde
1922 yılında Afgan Hükümeti'nin isteğiyle Afganistan'da bir tıbbiye
kurmak üzere Cebeci Hastanesi Operatörü Alb. Kâmil Rıfki Urga'nın
(MSB, Safahat, 320-67) görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Özbay, 1976:
298). Bunu kanıtlayan 1922 tarihli arşiv belgesinde de Kâbil'e gönderi-
lecek doktor ve kurye ödeneğinin Hariciye bütçesinden, diğer ödenek-
lerinde Müdafaa-i Milliye Bütçesinden ödeneceği söylenmiştir. Böylece
1927 tarihinden önce de Türk doktorların Afganistan'a gönderildiği so-
nucunu rahatlıkla çıkartabiliriz (DABCA, 30.18.1.1, 52/1).

1927 tarihinde gönderilen doktorlar arasında ismi geçen Dr. Rıfki Bey
de kuvvetle muhtemel Afganistan'a gönderilen Prof. Dr. Kâmil Rıfki Urga
olup Ankara'ya dönüşünde yanında yeni doktorlarla tekrar Afganistan'a
döndüğünü söyleyebiliriz. Kâmil Urga on yedi sene Afganistan'da kala-
rak hem kral ailesinin doktorluğunu yapmış hem de 1932'de Kâbil Tıp
Fakültesi'ni kurup oranın ilk dekanı olmuştur.³⁵ Afganistan'da bulunan

35 Kâbil Büyükelçimiz Y. Hikmet Bayur tarafından Dışişleri Bakanlığımıza gönderilen
12 Kasım 1928 tarihli telgrafta, Amanullah Han'ın burnunu Dr. Rıfki Urga tarafından
ameliyat edildiğini bildirmektedir (Şimşir, 1993: 45). Kâbil Büyükelçimiz M. Şevket

Eczacılık Okulu, Erkek Hasta Bakıcı Okulu ve Ebe Okulu yine Türkler tarafından kurulmuş olup Rıfkı Urga tarafından ise okulların bütün ana binaları ile bir öğrenci yurdu inşa ettirilmiştir. Afganlılar Rıfkı Urga'ya duydukları sevgiyi kendisini çeşitli madalyalarla ödüllendirerek gösterdikleri gibi adını verdikleri bir sanatoryum yaptırıp giriş kapısının bir tarafına Türk diğer tarafına Afgan armaları koymak suretiyle de göstermişlerdir. (Genelkurmay Başkanlığı, 2009: 72).

Rıfkı Bey, fakültenin öğretim üyeliğine İstanbul Tıp Fakültesi'nin 1933'te kadro dışı bıraktığı cildiye uzmanı Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım ve Kimyacı Prof. Dr. Ömer Şevket Öncel'i getirmiştir. Zühtü Berke ve Halil Beylerde profesörlük payesiyle göreve alınmışlardır. Rıfkı Bey Anatomi, Ömer Şevket Bey Kimya, Zühtü Berke Bakteriyoloji, Halil Bey Anatomi-Patoloji, Opr. Nuri Mesen Cerrahi ve Topografik Anatomi, Hasan Reşat Bey Fakülte Dekanlığı ile Fizyoloji, Dr. Saip Ragıp Atademir Bey Biokimya, Dr. Ömer Derman Cildiye, Dr. Rebi Barkın Dâhiliye, Dr. Fuat İsmail Togar Göz, Nevzat Eşref psikiyatri ve Nöroloji'ye memur edilmişlerdir (Özbay, 1976: 298).³⁶

Dr. Celâl Faik Bey'in Afganistan Mülki hastanesinde dış doktoru olarak, Fatma Besime Hanım'ın ise Kadın Hastanesi'nde ebe olarak 1932 yılı itibariyle görev yaptıkları bilinmektedir (DABCA, 30.10.0.0, 733/2). Akıl ve sinir hastalıkları uzmanı olarak Dr. Nevzat Eşref, 1935 yılında Afganistan'a görev yapmak üzere gönderilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 1/12). Afgan Hükümetince Kâbil Tıp Fakültesi Tababeti Adliye ve

Esental kızına yazmış olduğu 19 Aralık 1938 tarihli mektupta Afganistan'a yeni doktorların geldiğinden bahsetmiştir (Esental, 2001: 222).

36 Afganistan Mülkiye Mektebi'nin açılışı olan 4 Ekim 1938 günü burada akademisyen olarak göreve başlamış olan Prof. Dr. Zühtü Berke aynı zamanda modern bir bakteriyolojihane kurmuş ve oranın idaresini üstlenmiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 2009: 71).; Arşiv belgelerinden anıldığı üzere Dr. Zühtü Berke 1935 tarihinde göreve başlamış ve 1943 yılında biten mukavelesini henüz yenilememiştir. Dr. Fuat İsmail Togar, 1927 tarihinde başladığı göreve takribi on yedi yıl sürdürmüştür. Dr. Ömer Derman ise 1937 tarihinde başladığı görevi takribi yedi yıl sürdürmüştür (DBA, Afganistan, 36, 160, 9).; Kâbil Tıp Fakültesi'nde hayati ve tıbbi kimya dersi vermek üzere Afganistan hizmetine girmek isteyen İstanbul Tıp Fakültesi Kimya Doçenti Dr. Saip Ragıp Atademir'e izin verildiğini gösteren belge için bkz., (DABCA, 30.18.1.2, 41/3).

Ruhiye profesörlüğünde çalıştırılması istenilen Samsun Adli Tabibi Dr. Şakir Tural'ın Hükümetimizce 1937 yılında gönderilmesine karar verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 38/13). Yine aynı yıl içerisinde Gaziantep Memleket Hastanesi Dâhiliye Mütihazası Dr. Tahsin Tolga'nın Kandahar Hastanesi'nde çalışmasına izin verildiği gibi üç doktorun daha gönderilmesi kararlaştırılmıştır (DABCA, 30.18.1.2, 38/14; DABCA, 30.10.0.0, 733/23). Eczacı Salahettin Tandal ve Bakteriyoloji uzmanı Akif Keçeli Bey'lerin de Afganistan'da önemli görevler üstlendiklerini görüyoruz (DBA, Afganistan, 36, 160, 9). Ayrıca Afganistan'ın hizmetinde bulunan Dr. Nuri Kâmil'in çalışmasının devamına karar verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 72/13).

İstanbul'da serbest hekimlik yapmakta iken Kâbil Tıp Fakültesi dâhili hastalıklar profesörlüğünü kabul ederek Kâbil'e giden Dr. Yakup Çelebi'nin Afgan Hükümeti hizmetine girmesine izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 30/1). Afganistan Hükümetinin talebi üzerine Afganistan'ın Kandahar, Herat, Mezar-ı Şerif vilayetleri memleket hastaneleri baştabipliklerinde çalışmak üzere Çorum Memleket Hastanesi'nde Dr. Fazıl Cengiz, Manisa Beynelmilel Moris Şinasi Hastanesi'nde Dr. Mehmet Reşit Engiz, Ağrı Vilayeti Memleket Hastanesi'nde Dr. Ahmet Asım Koştan ve Ankara Belediye Hastanesi'nde Dr. Raşit Sınırgeçti gibi Dâhili Hastalıklar Mütihazasılarına izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 29/11). Ayrıca Kâbil Üniversitesi'nde çalışmak üzere vazife kabul etmek isteyen Ankara Numune Hastanesi'nde görevli Dr. Faruk İlhan ve Dr. Adnan Atam'ın Afganistan Hükümeti emrinde vazife almalarına izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 98/19).

1936-1937 yıllarında Güney Afganistan'da gerçekleşen ayaklanma sonucunda Zahir Şah, Dr. Zühtü ve Dr. Rebiî Bey'lerle bir Hintli doktoru harekete icra eden birliklerin sağlık işlerini incelemeye memur etmişti. Teftiş sonunda Zahir Şah'a sunulan raporda, ordu sağlık teşkilatının başına Harbiye Nezaretine bağlı müşavir bir asker hekimin getirilmesi istenmiştir. Bu göreve Habibullah Han zamanında görevlendirilen Münir Bey'den sonra uzun yıllar kimse verilmemişti. Hasan Reşat Bey'in Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde birlikte çalıştığı asker

hekimlerimizden Patoloji Uzmanı Prof. Dr. Süreyya Tanay Bey'i tavsiyesi Zahir Şah tarafından kabul edilmiştir. Afganistan'a 1939'da gelen Süreyya Bey, Afgan Harbiye Vezirliği sağlık müşaviri aynı zamanda Harp Okulu'nda Hijyen öğretmenliği görevlerini üstlenmiştir. Süreyya Bey, Afganistan'da sağlık teşkilatı tam teşekküllü olmadığından sağlık personelinin yetişmesi için Sıhhiye Zabit (Astsubay) Okulu açmayı lüzumunu görürken aynı zamanda Şah Mahmud Han'ın emri ile bir sağlık okulu yaptırmıştır (Özbay, 1976: 298-299).³⁷

Afganistan'ın önemli merkezlerinde Afgan hekimlerinin görevlendirilmesi düşünülmüşse de bunun için nitelikli eleman eksikliği ve fakültelerdeki öğrencilerin yetersizliği sebebiyle Türk asker hekimlerin, ordunun idare ve teknik işlerinde görevlendirmeleri ve Tıp Fakültesi'nde de vazife alabilmelerini taşıyan bir karar gereği Türk Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın onay ve atamaları ile asker tabipler Afganistan'a gelmeye başlamışlardı. Mukavelesini ilk önce yaptıran Nisaiye Uzmanı Yzb. Galip Sabri Göker Bey'di. Sonrasında Opr. Dr. Selami Acar, Bnb. Abidin Agah Enginsoy, Bnb. Taceddin İz, Bnb. Halil Gürün, Yzb. Talip Özdolay, Bnb. Hilmi Özgün, Bnb. Kâmil Kaptanoğlu, Bnb. Tevfik User, Bnb. Necdet Altan, Yb. Hamza Vahit Göğem, Yzb. Şevket Tekman, Bnb. Nureddin Cemil Özel, Bnb. Hayri, Bnb. Sabri Onat ve Eczacı Yzb. Şükrü Bey'ler Afganistan'a gitmişti. Dr. Behçet Üçok, 1927 yılında Kâbil'in iki kilometre uzagından bulunan Bağmana'da yaptırılmış küçük bir askerî hastanede başhekimlik yapmaktadır. Dr. Bnb. Galip Göker ise 1939 yıllarında kurulacak hastane-nin yapılmasında büyük hizmetleri olduğu gibi ilk otopsiyi de gerçekleştirmişti (Özbay, 1976: 299-300).³⁸

37 Dr. Süreyya Tanay Bey, Afganistan'da ki görevine 1939'da başlayıp beş yıl boyunca devam etmiştir (DBA, Afganistan, 36, 160, 9).

38 Cilt Hastalıkları Uzmanı Dr. Bnb. Taceddin İz'in Afganistan'a gönderilemesinin karara bağlandığı belge için bkz., (DABCA, 30.10.0.0, 734/10).; Ayrıca, Bnb. Taceddin İz ile Bnb Galip Göker'in 1942 yılında Bnb. Sabri Onat'ın ise 1941 yılında Afganistan'da göreve başladıklarına dair belge için bkz., (DBA, Afganistan, 36, 160, 9); Aliabad Hastanesi Müdürü Alb. Dr. Kâmil Kaptanoğlu ve Yb. Dr. Selami Acar'ın Afganistan'da vazifelerinin devam ettiğini gösterir belge için bkz., (DABCA, 30.10.0.0, 734/19).

Prof. Dr. Zühtü Berke'nin Kâbil'deki görevine devam etmesine izin verilirken (DABCA, 30.18.1.2, 101/10) röntgen mütehasısı Dr. Nurettin Savcı'nın yerine ise Yozgat Memleket Hastanesi röntgen mütehasısı Dr. Ahmet Talaslı Afganistan'a gönderilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 35/17). Afganistan Harbiye Nezareti emrinde çalıştırılmak üzere istenilen intaniye uzmanı, bakteriyolog ve kimyager subay doktorların bizde de az bulunduğundan gönderilemeyeceği ancak istendiği takdirde diğer branşlarda gönderilebileceği Türkiye Hükümeti tarafından bildirilmiştir (DABCA, 30.10.0.0, 734/13). Neriman Burat ve Uğuz Baz adındaki dişçiler 1942'de başladıkları görevlerini takribi üç yıl sürdürmüşlerdir (DBA, Afganistan, 36, 160, 9). Manisa Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesi Baştabibi Dr. Nuri Rüştü Pasiner ve Erzurum Doğum ve Çocuk Bakımevi Baştabibi Dr. Asım Aral'ın Afgan Hükümeti emrinde görev almalarına izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 9/17). Bu dönemde ayrıca Afganistan Hükümeti'nin doktor ve subay taleplerine on aydan beri cevap verilmediği ve alınan kararla isteklere artık iki ay zarfında cevap verilmesi için gereken tedbirlerin alınacağı bildirilmiştir (DABCA, 30.10.0.0, 734/14). KBB uzmanı Dr. Sevil Akay ve Sanatoryom uzmanı Dr. Bedri Rukselman Beyler Türk Hükümeti tarafından Afganistan'a gönderilip 1943 tarihinde başladıkları görevi takribi dört yıl sürdürmüşlerdir (DBA, Afganistan, 36, 160, 9). Ankara Numune Hastanesi kadın hastalıkları uzman yardımcısı Dr. Münevver Özdalay'ın Afgan Hükümeti'nde kadın hastalıkları uzmanı olarak görev almasına izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2, 104/3).

Afgan Tıp Fakültesi'nin kuruluş ve gelişmesinde hizmetleri görülen öğretim görevlilerinin yerine yenileri gelmiş; Adli Tıp hocalığına Dr. Şakir Tural, KBB Servisine Dr. Hikmet Arkun, Fizyoloji ve Farmakolojiye Doç. Dr. Edip Hasan Tümerkan, İç Hastalıklarına Dr. Yakup Çelebi, Nöropsikiyatriye Cevat Zekâi Bil, Cerrahiye Dr. Faruk İlhan, Dâhiliyeye Dr. Adnan Atam, Anatomiye Yb. Hamza Vahit Göğen ve 1942'de vefat eden Zekâi Bey'in yerine askerlikten ayrılmış Nuri Rüştü Pasiner Bey'ler getirilmişlerdir.³⁹ Amanullah Han'ın babası Habibullah Han'ın doktor-

39 Kemal Özbay, a.g.e., s.301; Dr. Hikmet ArkunBey, Afganistan'da ki görevine 1935'de başlayıp takribi sekiz yıl boyunca devam etmiştir (DBA, Afganistan, 36, 160, 9).

luğunu yapmış olan vatandaşımız Dr. Fehiman Baygurlar'ın Ankara'ya dönebilmesi için passaport verilmesi uygun görülmüştür (DABCA, 30.10.0.0, 734/16).

Dr. Sabri Onat, Kuvay-ı Merkeziye ve Gard-ı Şâhi denilen kuvvetin başhekimliğini yaptığı gibi Kâbil'de Şehrârâ denilen yerde ikinci bir askerî hastane kurmuştur. Dr. Nureddin Cemil Özel ve Dr. Tevfik User ise askerî ve halkın sağlık bilgilerinin arttırılması hususunda çaba göstermişlerdir. 1954'te ise Dr. Gıyas Ünsal nöropsikiyatri, Dr. Turgut Aksoy radyoloji, Doç. Dr. Dünder Birkan farmakoloji, Yb. Necati Vural Bey'de dâhiliye kliniğinde görevlendirilmiştir (Özbay, 1976: 302). İzmir Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Müdürlüğü Ana ve Çocuk Sağlığı Müşaviri Dr. Fethi Altuntuğ'un Dünya Sağlık Teşkilatı emrinde iki yıl Afganistan'da çalışmasına izin verilmiş ve sonrasında izin süresi uzatılmıştır (DABCA, 30.18.1.2, 68/19; DABCA, 30.18.1.2, 41/20).

Afganlılar, Türk hekimlerine karşı daima yakınlık göstermişlerdir. İlk gelişlerinde onları mızıkalarla karşılaşmışlardır. Fakat 1943'lerden itibaren Almanya ve İngiltere'de tahsil görüp dönen Afganlı subaylar nede Türkiye'ye dönenlerin yerine yenileri gönderilmediğinden Afgan Hükümeti, Fransız doktorlarla açıklarını kapatma yoluna gitmiştir. Böylece Türk eseri fakülte elden çıktığı gibi Türk doktorların bu yabancıların maiyetlerinde çalışıp çalışmayacakları dahi sorgulanmıştır (Özbay, 1976: 303).

Türkiye, Afganistan'a 1920'ler itibarıyla başlatmış olduğu askerî, eğitim ve sağlık alanındaki yardımlara, Afganistan'ın diğer Avrupa ülkelere özellikle 1955'ten sonra Sovyet Rusya'ya yaklaşması ve 1960'ların sonunda öğrencilerini eğitim amacıyla buralara göndermeleri üzerine NATO'nun da Türkiye'den isteğiyle son vermiştir (Saray, 2010: 121).

SONUÇ

Afganistan coğrafyası Rusya'nın sıcak denizlere inme, İngiltere'nin ise sömürgelerini koruma maksadıyla tasarladıkları stratejik hamleler sonucu üzerinde çıkar hesaplarının eksik olmadığı önemli bir merkez

olmuştur. Bu karanlıktan ancak milli birliğini sağlamak ve sonrasında modernleşme adına atılacak sağlam adımlar neticesi hasımlarına karşı elini güçlendirmek suretiyle çıkabileceğine inanan Afganistan, Türkiye öncülüğünde modernleşme çalışmalarına başlamıştır.

Bu iki kadim milletin tarihi ve kültürel yakınlığıyla kurulan manevi bağlar, birbirlerine karşı vazgeçilmez bir kardeşliğin başlangıcını oluşturmuştur. Şöyle ki aynı hasıma karşı kenetlenmek suretiyle gerçekleştirilecek başarı odaklı bir stratejide birbirlerine ihtiyaçları olduklarının farkına varan bu iki ülkenin mektuplaşmalarında Türkiye, İngiltere'ye karşı hilafeti elinde bulundurmuş olmanın nüfuzunu Müslüman ülke Afganistan üzerinde kullanırken, Afganistan ise uzman talebiyle İslam'ın ve mazlum milletlerin hamisi Türkiye'nin kendi modernleşmelerine katkıda bulunacaklarına inanmıştır.

Afganistan'a ilk Türk uzmanların gelmesi Mahmud Tarzi'nin, Habibullah Han'a (1901-1919) bilim ve fen sahalarında Türklere istifa edilmesi yönündeki telkinleriyle gerçekleşmiştir. Afganistan'a 1907 yılından itibaren gelmeye başlayan Türk uzmanlara, Birinci Cihan harbi sonunda ülkeyi terk etmek durumunda kalan Cemal Paşa'da katılmış ve burada vatanın kaderini tayin noktasında çok önemli görevler üstlenmiştir. Cemal Paşa, aktif rol aldığı bu coğrafyada Afgan ordusunun ıslahı ve düzenlenmesiyle beraber İngiltere'ye karşı yeni bir cephe oluşturup hasmını burada meşgul etmek suretiyle Anadolu'daki İstiklâl mücadelesine katkı sağlanabileceğini düşünmüştür. Bu gerekçeyle Afgan ordusunun ıslahı ve düzenlenmesi için seçilecek subayların gönderilmesini Mustafa Kemal Paşa'dan talep etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, çağdaş milletlerle yarışabilmek adına yönünü her zaman batıya çevirmiş olsa da doğu milletleriyle bağını koparmamıştır ki bunun en büyük delili, ülkenin içerisinde bulunduğu zor şartlara rağmen kardeş iki ülke arasındaki sıcak münasebettir. Günümüze değin güven esaslı süren bu münasebetin belirli anlarında karşılıklı menfaatlerin de devreye girmiş olduğu tarihi bir gerçektir. Mustafa Kemal Paşa, İstiklâl mücadelesi veren ülkesine yapılabilecek en büyük desteğin, Cemal Paşa'nın da ısrarla belirttiği gibi Türkiye'nin savunmasını

Afganistan'dan başlatmak olacağını düşünmüştür. Bunu da gerçekleştirmenin ön koşulunun sağlam temeller üzerine kurulu, bütün kurumlarıyla kendi kendine yeterli bir Afgan Devleti'nin tesisiyle mümkün olabileceğine inanan Türkiye, en zor anında bile Afganistan'a subay, öğretmen ve doktorlarını göndermek, buradan gelen Afgan öğrencileri de ülkesinde okutmaktan geri durmamıştır.

Amanullah Han (1919-1929) zamanında başladığını söyleyebileceğimiz yakın ilişki neticesi Afganistan'a yapılan askerî, eğitim ve sağlık alanındaki yardımlar, Nadir Şah (1929-1933) döneminde durağan bir hâl alırken, Zahir Şah'la (1933-1973) beraber ise zirveye ulaşmıştır. Türkiye, Afganistan'ın askerî, eğitim ve sağlık alanında yukarıdaki stratejik ilişkiler de düşünüldüğünde ilgili kurumlarının düzenlenmesi ve reforme edilmesi adına uzmanlarını göndermek yönünde büyük bir çaba sarf ederken aynı zamanda ülkenin geleceği adına Afganistan'ın eğitim kadrolarını yetiştirmenin önemini farkındalığıyla birçok okul ve fakülte açarak çok yönlü bir eğitim vermiştir. Bu eğitim kurumlarında, Afganistan'ın askerî, idari, eğitim ve sağlık yönetiminde etkin rol olacak isimler yetiştirilirken bir nevi Afganistan'ın kaderi tayin edilmiştir. Belirli zaman dilimlerinde gönderilen bu Türk uzmanlar Afganistan'da önemli çalışmalara imza atarken, aynı zamanda Afganlıların güven ve takdirini kazanmışlardır.

Bu uzmanların yeni Afganistan'ı inşa etmek için gösterdikleri özveri ve fedakarlık iki millet arasındaki dostluğu güçlendirirken, sadece Afganistan'ın geleceğini değil Türkiye'nin siyasi olarak coğrafyada varlığını da şekillendirmiştir. Şunu söyleyebiliriz ki Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türkiye, Afganistan'a karşı her zaman samimi duygular beslerken, kendileri ise Türkiye söz konusu olduğunda Türklere hep büyük bir güven ve inançla yaklaşmıştır.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, İ. (2008). Afgan kralı Amanullah Han'ın Türkiye gezisi. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7(16-17): 311-333.
- ARSLAN, E. Ş. (2004). Sürgünde Üç Ölüm. İstanbul: Truva Yayınları.
- ARTUNÇ, N. (2008). Cemal Paşa. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası I. (1981). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I. (1997). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. (1997). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV. (1991). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- AYDEMİR, Ş. S. (2013). Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922) III. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- BAYKAL, H. (1989). Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 5(14): 379-439
- BAYUR, Y. H. (1987). Hindistan Tarihi III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BRAUDEL, F. (1989). Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I. (nşr. M. Ali Kılıçbay). İstanbul: Eren Yayınları.
- CEBESOY, A. F. (2002). Moskova Hatıraları. İstanbul: Temel Yayınları.
- ÇANKAYA, M. A. (1968). Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) I-V. Ankara: Mars Matbaası.
- DABCA, T: 01.01.1935., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 51.1.12
- DABCA, T: 01.02.1947., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.19
- DABCA, T: 01.06.1968., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 220.41.20
- DABCA, T: 02.05.1928., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.5

- DABCA, T: 02.06.1948., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 116.38.8
DABCA, T: 04.02.1923., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 6.49.5
DABCA, T: 04.02.1953., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 131.7.13
DABCA, T: 04.03.1943., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.14
DABCA, T: 04.05.1944., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 48.311.8
DABCA, T: 06.07.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.13
DABCA, T: 07.02.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.10
DABCA, T: 08.03.1922., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 4.52.1
DABCA, T: 08.04.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 82.29.11
DABCA, T: 08.04.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 82.30.1
DABCA, T: 09.01.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 20.119.18
DABCA, T: 09.02.1943., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 101.9.17
DABCA, T: 10.03.1926., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 18.20.16
DABCA, T: 10.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 74.38.13
DABCA, T: 10.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 74.38.14
DABCA, T: 10.07.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.23
DABCA, T: 11.05.1927., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 24.27.17
DABCA, T: 11.09.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.4
DABCA, T: 12.03.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 107.104.3
DABCA, T: 12.08.1942., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 99.74.16
DABCA, T: 13.01.1939., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.114.19
DABCA, T: 14.04.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 73.30.5
DABCA, T: 15.11.1935., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 212.444.2
DABCA, T: 16.08.1944., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 106.69.2
DABCA, T: 16.11.1932., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 31.70.18
DABCA, T: 17.02.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.11
DABCA, T: 17.03.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 107.105.15

- DABCA, T: 18.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 75.41.3
- DABCA, T: 19.11.1965., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 190.68.19
- DABCA, T: 19.12.1949., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 121.90.14
- DABCA, T: 20.02.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 212.444.6
- DABCA, T: 20.02.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 72.14.9
- DABCA, T: 20.05.1927., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 35.29.18
- DABCA, T: 20.08.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 78.72.13
- DABCA, T: 20.09.1945., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.16
- DABCA, T: 20.12.1927., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 36.36.7
- DABCA, T: 22.12.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.2
- DABCA, T: 23.01.1947., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 112.89.12
- DABCA, T: 26.02.1938., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 4.50.11
- DABCA, T: 26.10.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.91.20
- DABCA, T: 26.10.1943., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 103.80.18
- DABCA, T: 27.07.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 108.46.16
- DABCA, T: 27.10.1940., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 93.101.10
- DABCA, T: 28.04.1941., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 94.35.17
- DABCA, T: 28.11.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.98.19
- DABCA, T: 29.12.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.26
- DABCA, T: 30.05.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 83.50.1
- DAĞPINAR, M. A. F. (1976). Afganistan'da Mülkiye. Mülkiyeliler Birliği Dergisi 6(43): 175-182.
- DBA, Afganistan Fonu, 36, 160, 9
- DURAK, N. (2000). Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler. Ankara: ASAM Yayınları.
- ESADULLAH, O. (1999). Afganistan: Sovyet İşgalinden İçsavaş. İstanbul: Cep Kitapları Yayınları.

- ESENDAL, M. Ş. (2001). Kızıma Mektuplar. (Yay.Haz. Muzaffer Uyguner). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ESMAİL, M. E. (2004). Kominist İşgalden Liberal İstilaya Trajik Afganistan. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları.
- FAZLI, M. (2007). Afganistan'da Bir Jöntürk. (nşr. Kenan Karabulut). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- FAZLI, M. (2008). Afganistan'a Seyahat. (nşr. Ali Ahmetbeyoğlu). İstanbul: Selis Kitaplar.
- FLETCHER, A. (1965). Afghanistan Highway of Conquest. New York: Cornell University Press.
- FRASER-TYTLER, W.K. (1967). Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia. London: Oxford University Press.
- GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI, (2004). Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları). Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI, (2009). Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri. Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- GRENARD, F. (1970). Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GÜRÜN, K. (2010). Türk-Sovyet İlişkileri (1920-53). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HAYİT, B. M. (2004). Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İMAMHOCAYEV, R. (2001). Afganistan ve Türkiye. AÜTAED, 17. 261-266.
- KARACAN, O. (2020). Sultan II. Abdülhamid'in İttihâd-ı İslâm Siyasetinde İran. Y. Başkan (Ed.), Sabit Duman Armağanı, (s.285-306). Malatya: Sonçağ Akademi Yayınları.

- KOCATÜRK, U. (2007). Kaynakçalı Atatürk Günlüğü. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KORKMAZ, Ö. (2002). Afganistan'a Türk Yardımı. A. Ahmetbeyoğlu (Ed.), Afganistan Üzerine Araştırmalar, (s.205-224). İstanbul: TATAV Yayınları.
- KÖÇER, M. (2002). Emanullah Dönemi Afganistan. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- KURAT, A. N. (2014). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEWİS, B. (1964). Orta Şarkın Tarihi Hüvviyeti. AÜİFD, XII, 75-81.
- MSB Arşivi, Safahat Belgesi, 320-67
- MSB Arşivi, Safahat Belgesi, 320-67
- MSB Arşivi, Safahat Belgesi, 337-123
- OĞUZ, E. (1999). Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa. İstanbul: Cep Kitapları Yayınları.
- ONAR, M. (1995). Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZBAY, K. (1976). Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri II. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- ÖZMAN, S. (2013). Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- RUNİON, M. L. (2007). The History of Afghanistan. London: Greenwood Press.
- SARAY, M. (1975). Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- SARAY, M. (1995). Atatürk ve Türk Dünyası. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SARAY, M. (2002). Afganistan ve Türkler. Ankara: ASAM Yayınları.

- SARAY, M. (2010). Türkiye ve Komşuları. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- SARIHAN, Z. (2002). Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- SONYEL, S. R. (1995). Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SOYSAL, İ. (1989). Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞAHİN, H. H. (2019). Osmanlı Devleti İle Hindistan Müslümanlarının Tarihi Bağı ve Hindistan Hilafet Hareketi. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Sonbahar 2019), 24. 731-754.
- ŞAHİN, M. (2015). Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri. İstanbul: Tasam Yayınları.
- ŞİMŞİR, B. N. (1993). Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞİR, B. N. (1999). Doğunun Kahramanı Atatürk. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ŞİMŞİR, B. N. (2002). Atatürk ve Afganistan. Ankara: ASAM Yayınları.
- TOGAN, Z. V. (1981). Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi I. İstanbul. Enderun Kitabevi.
- YALÇIN, H. C. (2001). Tanıdıklarım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YALÇIN, H. C. (2002). İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları. İstanbul: Temel Yayınları.
- YAŞAR, B. (2016). Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri ve Afganistan'a Yapılan Yardımlar. İnönü Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Malatya.
- YAZICI, O. (2001). Rusların Sıcak Denizlere İnme Çabaları I: Afganistan'ın Uluslararası Politik Alanda Yerini Alışı. Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I/1, (Ocak-Haziran 2001). 95-112

- YAZICI, O. (2010). Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri. *History Studies: International Journal of History*, 2(1). 219-236.
- YAZICI, O. (2011). *Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)*. Malatya: Mengüceli Yayınları.
- YAZICI, R. (1982). *Türkiye, İslâm Ülkeleri Anlaşmalar ve Mevzuat*. Ankara: Gelişim Matbaası.